

לקרוא, לכתוב, לדעת

מסה אישית

בראשית את לומדת. להפיק קול מזוג ריאות, ללפות אצבע גדולה המוגשת לכף ידך, לינוק משד שנחלץ למענד. את מצמצמת עיניים מול האור, מותחת אצבעות רכות, מתוודעת למרקם, צורה וצבע. מניחה אגודל בפה, שניהם שלך, וחשה את טעמו של מעגל סגור. את לומדת להבדיל דבר מן הדברים, למיין ולקטלג, לפרק את בליל הצלילים שסביבך להברות, למילים, למשפטים. חומר ורוח נספגים בעורך, שעודנו רך במידה שתאפשר לקבלם. את דורשת בלי התנצלות ובלי מילים את מה שהעולם חייב לך. מזון. הגנה. אהבה. את רוכשת מיומנויות: להתהפך מהבטן אל הגב, להצביע, לזחול, לדדות ואולי גם ללכת. באופן טבעי, עתה יתרחש המפץ הראשון: את לומדת לדבר. לשם מה לך דיבור? הלא לדרוש ידעת גם קודם, והניסיון מלמד שיעילותו של בכי בהשגת מטרותיך אינה מוטלת בספק. אם כך אדייק: את לומדת להעניק שמות. תחילה יש את 'זה', כמעין מטריה חובקת-כל לשמות-עצם. אחר כך 'אורי', 'אבא', 'אמא'. ואז 'עכשיו'. גם 'פעם' ו'אחר כך' לא יאחרו לבוא. המרחב הוא הראשון להתגשם סביבך. קווי מתאר קורמים עור וגידים, משורטטים בעיפרון הססני ומרצד שאט-אט מתייצב לכדי קו תוחם, רציף ובוטח. הרי לך מסגרת. אחר כך נוצקת לתוכה גם ממשות הזמן, ולפתע המילים כבר אינן רק של החוץ, בלעדיותן מופקעת מההולכים על רגליים ארוכות. המילים הן שלך, הגם שלעתים הן כבדות כמטבעות על לשונך. בעזרתן תלושי את העולם, תעבירי אותו דרכך. המילים יאפשרו לך ללפות לא-אצבע, ללפות מהות, לאחוז בה מפרפרת. לזנק הרחק מכפי שגופך מאפשר, לקלוע עבר ועתיד שאינם, לשגר עצמך מעבר ליבשות, הרים וארצות. זה כוחו של דיבור. ואז מפץ שני: את לומדת קרוא וכתוב, וסדרי עולם מתהפכים.

אנו נוהגים לדבר אודות "ידיעת קרוא וכתוב". בגיל שש ילדינו מושבים על כסאות מאחורי שולחנות, ונדרשים להעמיד למסדר בשורות ישרות אותיות בכתב יד מעוגל ומוקפד. כרטיס הכניסה לעולם המבוגרים המערבי כרוך בשליטה בשפה הכתובה – כדי לדעת את כל היתר, תחויבי קודם כל בידיעת קרוא וכתוב. ברצוני להתעכב על הסדר: ידיעה, קריאה, כתיבה. מה בין השלושה? מה קודם למה, מהם היחסים שביניהם, מי כלול במי? הניסיון לענות על השאלות הללו עשוי לספק מענה לשאלה נוספת שמאגדת אותן, טורדת את מנוחתי ושורשיה אף הם בגיל הינקות: **מדוע?** מדוע לקרוא? מדוע לכתוב? מדוע לדעת? זנבותיהן של שלוש השאלות אחוזים זה בזה, ראשון בפי השנייה, שני בפי השלישית, שלישי בפי הראשונה, והן מסתחררות עלי ראשי במעגל לסתות חשוקות. עלי להדליק את מתג האור, לחדול את מחול השדים שלהן, לבקש דממה שניתן לחשוב בה. מדובר במטלה סבוכה מהרגיל, משום שהניסיון מנחה אותי לעבר הדף והעט. כלומר, כדי להניח את הדברים במקומם, כדי לגבש עמדה מוצקה אודות דבר-מה, על פי רוב עלי לכתוב, לקרוא או שניהם גם יחד. עם זאת, אפשר שגם כשהכותרת אינה מזמנת זאת, זהו המצב. אפשר שתמיד אני כותבת על

הכתיבה, קוראת על הקריאה. תהא זו פרוזה, שירה, מסה או מאמר, ובלבד שהאות הראשונה והאחרונה בטקסט יתחמו ביניהן שורת קשרים שמתלכדים לכדי נראטיב, פרום ככל שיהיה. בבואי לגלות, לחשוף, לדעת או להבין אני נדרשת לטקסט, אני זקוקה לספרות. זהו הנתון הפרטי שלי, המשגר אותי לחקירה רחבה יותר: מדוע סארטר כותב? מדוע אורוול? מה פוסק ויטגנשטיין אודות היחסים בין המסמנים והמסומנים? דרידה מספר לי שהעולם כולו הוא טקסט, מתווך על ידי טקסט, נגיש רק מבעד לטקסט, ומזמין אותי לפרקו לגורמים. האמנם? חושיי כרויים לתשובה שעשויה לנשוב עלי מכל עבר, בין אם מבין דפיהם המהוהים והמצהיבים של כתבי המשוררים והמסאים הגדולים בדורם, ובין אם דווקא אוכל לדלות אותם משברי המילים הרצוצות בפי ילדי הגן שבו אני עובדת.

אחת מהתשובות המפתות שנזדמנו לי בשנה האחרונה לשלוש השאלות גם יחד קשורה בביוגרפיה דווקא, וליתר דיוק, באחד מתהליכי החיים המהותיים ביותר – הרבייה. משהתחוויר לי כי האדם מבקש להרחיב, להרבות, להגדיל את כיבושיו בכל תחום שאני יכולה להעלות על הדעת, ובכלל זה בתחומי השפה והידע, חשבתי: ודאי, הנה לך תשובה. חשבתי: הסקרנות האנושית הבלתי-נדלית לבדה יכולה לשמש לכך עדות, כמו גם שיחה קצרה עם ילד כבן שנתיים שהתמקם בשלב ה"למה?" המפורסם. חשבתי: אין ביכולתם של התקדמות מכוח האינרציה, רצון לשיפור איכות החיים האנושית או אפילו אהבות הידע, החוכמה או המילה, כדי להסביר את יחסי האנוש-טקסט שחרגו מזמן מכל פרופורציה תועלתנית. גם אם לא תמיד זה המקרה ברמת הפרט, ממעוף הציפור ניכר שהשאיפה האנושית לריבוי או לאינסוף חוזרת בכתיבה, בקריאה ובידיעה כאחד. יצר הרבייה האנושי הוכיח עצמו פעם אחר פעם כיצר שפושט ולובש צורה מינית, אמנותית ואפילו כלכלית. לא בכדי האינסוף העסיק את גדולי הפילוסופים ככמיהה האנושית היסודית. ההתרבות, אמרתי, נתפסת בידינו כמימוש האולטימטיבי של חיי האדם. כך גם נהגתי לחשוב על המפעל המדעי, כדוגמא מופתית לגוף ידע צבור שיונק מהשאיפה האנושית לאינסוף, לריבוי, מאי-ההסתפקות בנחוץ ומהכמיהה ליותר, תמיד יותר. מנגד, הקריאה בספר **המבנה של מהפכות מדעיות** לתומס ס. קון ניקבה חורים של ממש בתפיסה ההצטברותית שלי. האם הידע באמת מצטבר? האם אנו אכן מערימים מילים על גבי מילים, או שמא דווקא מחליפים אותן אלה באלה, ושעצם ההחלפה היא שמאפשרת את התקשורת ביניהן? האם כשאני כותבת או קוראת אני רוכשת ידע, או ממירה מטבע אחד באחר? מה מוחלף בתהליך?

אין עוררין על כך שבראש ובראשונה עלינו ללמוד, ולו מטעמי הישרדות גרידא. ובכל זאת, מוכרת לי היטב התהום הפעורה בין למידה לידיעה, או לפחות בין למידה לבין סוגים מסוימים של ידיעה. הלוא כשאני יודעת דבר-מה, כשאני מכריזה עליו כעל אמת וודאית ביני ובין עצמי, ההתחקות אחר תולדותיו של אותו ידע הופכת למשימה קשה עד בלתי אפשרית לפרקים. כיצד ניתן לאמוד את המרחק שבין רכישת הרגל או קניית מיומנות ועד שזירתן של עובדות בתוך מארג כולל והסקת מסקנות מהן? למידה בהחלט עשויה לסלול את

הדרך לידיעה (גם אם לא בכל המקרים נבעה הידיעה ממנה), והראשונה תכופות מתבצעת על ידי קריאה. אך גם מתוך הכתיבה – שלצורך ענייננו תוגדר כהעברתן של מילים מהמחשבה אל הדף – מפציעה לעתים הכרה חדשה, וודאות שראשיתה ברגע מפגש העט והנייר, המקש והאצבע. ככלל, אני נוהגת להותיר מרווח צר מאוד לספק בכך שישנה ידיעה שזקוקה למילים. הוא קיים, הספק, אך עדיין נאלץ להצטופף בדוחק בין הררי מילים המתנשאות מעליו ומביטות עליו מטה בזלזול. בניגוד לתהליכי ידיעה שמקורם בגוף או בניסיון, כדי לצקת מידע חדש ולהטמיעו במחשבה באופן מודע, להפוך בעובדות קיימות ולצרפן זו לזו כדי לפתור בעיה או להאיר באור חדש דבר-מה ישן, למדתי לזמן בראש ובראשונה את המילה. אם כך, ברצוני לשקול במאזניים את הקלט והפלט שבמערכת הזו, שכלל אינה סגורה. מתי נולד הידע, והאם המילה יכולה להיות יולדתו, המיילדת או שתיהן יחד?

תכופות אני חושבת שהמילה היא בהמת המשא היעילה ביותר שאילף האדם עד כה, הנושאת ביעילות ובלא תלונות את הפנים אל החוץ והחוץ אל הפנים. בהמוניהן, ובייחוד כשהן מאומנות היטב, הופכות הבהמות לצבא המסמנים הגדול בהיסטוריה, שועטות קדימה בשאון פרסות מחריש אוזניים. מחד גיסא, יכולתן לחשוף ולהסתיר בעת ובעונה אחת הכרחית להיותן מסמנות יעילות. מאידך גיסא, עובדה זו כבר הקימה עליהן שורה ארוכה של מתנגדים במרוצת הדורות, משוררים, סופרים והוגים שמצאו אותן בוגדניות ומתעתעות מטבען, כמו למשל אוקטביו פאס שקרא להן זונות ומנוולות.¹ אופי זה של הלשון נוסח בבהירות רבה בידי ביאליק:

"הלשון לכל צרופיה אינה מכניסה אותנו כלל למחיצתם הפנימית, למהותם הגמורה של דברים, אלא אדרבה, היא עצמה חוצצת בפניהם. מחוץ למחיצת הלשון, מאחורי הפרגוד שלה, רוחו של האדם המעורטלת מקליפתה הדבורית, אינה אלא תוהה ותוהה תמיד. אין אמר ואין דברים, אלא תהיה עולמית; "מה" נצחי קפוא על השפתים." (ח.ג. ביאליק, **כיסוי וגילוי בלשון**, 1915).

מבחינה זו, המילה מבקשת להלך על אותו קו דק שמשרטט קוון בספרו כמאפיין מהותי בהגדרת מושג הפרדיגמה: המתח בין נוקשות וגמישות. המילה בפרט והלשון ככלל חייבות להותיר מקום, לאפשר מרווח לתנועה עבור מסומניהם. יתרה מזאת, בהינתן שהלשון בלאו הכי מוגבלת ביכולתה לייצג מציאות פנים או חוץ אנושית, לא ייפלא שהשפה – כמו הפרדיגמה – מחזיקה באופי מזמין-חקירה ובלתי-מושלם. מנגד, השפה והלשון בכל זאת מחויבות לייצור מסגרת נוקשה דיה לאפשר תקשורת של ממש ולהבטיח לפחות אשליה של רציפות. כלומר, אותו מתח בין נוקשות וגמישות הוא שהופך את הפרדיגמה לכלי יעיל ביד המדען

¹ ראה נספח.

ואת הלשון ליעילה בפי כלל האנשים, והוא גם שלבסוף מוביל להתפתחות ולהתקדמות של שתיהן. ממש כמו הפרדיגמה המדעית, הלשון לעולם אינה שוקטת על שמריה, וכמותה גם אומנויות המילה.

עם זאת, לעתים אני תוהה על טיבו של הפרש, הוא המסומן הרוכב על גבן של הבהמות, ובמקרה זה אותו פנים או חוץ ערטילאי. בלא בהמת המשא הנאמנה שלו, האם ישנו פרש בנמצא? בטרם נכתבו על הנייר, האם היו המילים היכנסהו, הגם שהרחק מהשגתי? מילים-מילים ערוכות במחשבה כעוֹבְרֵי-מוח בתאיהם. אחדות מהן כבר צימחו גפיים, ציפורניים או שערות, ועדיין עליהן להגיח לאוויר העולם ולנשום עצמונית בטרם יתהוו ויקנו ממשות. מצוידת בהבנה הזו, אני מניחה עקב נוסף בצד אגודל לקראת המענה על השאלה "מדוע לכתוב?". הוא נעוץ אולי ביכולתה של הכתיבה לפוגג משהו מן האין ולקרב אותנו צעד נוסף לעבר היש. נאמר, דמות בוקעת מראש. סופרת מצרפת מילה ו למילה, משפט למשפט, בזקת סימני פיסוק, והנה אישה, ילדה, זקן או נער. דמות. נוכח האמור לעיל, תהיה זו היתממות לטעון שמדמויות הדיו והנייר נחסכו המשברים הקיומיים הפוקדים תדיר את האנשים בשר ודם. אם הידיעה שמאפשרת הכתיבה כרוכה במעשה עצמו, אזי לא ניתן לפטור את ממשותם של רסקולניקוב או הארי פוטר אך ורק בהגיגי מוחם הקודח של ברואיהם, ואף לא של קוראיהם הישירים. ועם זאת, כשאני כותבת דמות, אני קרובה יותר לפענוח התודעה שבה נולדה מאשר לזו של הוגי-שלי. הווה אומר, אין בכתיבה משום שכרון בריאה של ממש, אך בכל זאת יש בה מעין התקרבות לנקודה הבראשיתית של הבריאה, או שמא – של ההולדה. ואם בהולדה ולא בבריאה עסקינן, אזי הכתיבה, הקריאה והלמידה אינן יצירת יש מאין אלא רקיחת יש מיש, או שמא: יש תחת יש. היינו, החלפה.

לתודעתי מזנק פתע אטריו, אחד מגיבוריו של מיכאל אנדה **בהסיפור שאינו נגמר**. אטריו בן העשר הוא בן לשבט ירוקי-עור, צייד בהכשרתו, ומתואר כאמיץ-לב, חומל ויתום. פירוש שמו של אטריו הוא "הבן של כולם", שהוענק לו משום שגדל בלי הורים ביולוגיים והועבר מיד ליד בקרב קהילה לכידה ואוהבת. כזאת היא הספרות. מבחינה זו, האנושות היא יתומת-האמת, גלמודה, אסופית וערירית, אך הספרות היא יתומה מסוג אחר: היא בתם של הכל. בפראפרזה על קביעתו המפורסמת של סארטר, אנשי הדיו נידונים לחופשי לא פחות מאנשי הבשר.² אנשי הדיו מושאלים מקורא לקורא, מקפצים מתודעה לתודעה, מושלכים בפחים לעתים. אבל בזמן מן הזמנים הייתה להם אם גדולה ולא-ביולוגית. כמו אטריו, הרפתקאותיהם ויכולתם לצוד קוראים נטועות בתשתית האיתנה-יחסית שניתנה לאנשי הדיו בהשוואה לבני האדם: התחלה.

אם כך, כמו קון, אף אני מבקשת לשנות את תפיסת ההצטברות השגורה במקומותינו, ולהחיל את עקרון המהפכה גם על פעולות הקריאה, הכתיבה והידיעה. איננו מרבים עצמנו בעולם: כשאנו כותבים או קוראים אנו מחליפים את עצמנו, בוראים חדש ומוחקים ישן, מכוננים סדרים ומולידים ילדים שדינם לקחת

² "האדם נידון לחופשי", מתוך: **האקזיסטנציאליזם הוא הומניזם**.

את מקומנו, שבמידה רבה יכולים לדעת יותר מאיתנו. הסופרים הם בבחינת יתומי ויתומות האמת שילדים את בני ובנות הכל.

גיליון המגזין הו! שהוקדש לשאלה "מהי ספרות", כותב סמי ברדוגו על חוויית הקריאה כשקיעה אל "טביעת הרגל" השקועה-כבר והיצוקה, המצויה בדבר הכתוב, המושלמת בידי המעוף המופיע אחריה, להרמה והסתערות רוגשת כלפי מעלה שהם המעשה הספרותי.³ לא זו בלבד שהגדרתו של ברדוגו את הקריאה הולמת את חוויית האישי, אלא שהיא מאירה את חוויית המראה שלה: הכתיבה. הבעירה המתפשטת כשרעיון ניצת בירכתי מוחו של כותב כמוה כמעוף, שאין ספרות בלתי. אולם העתקתו אל הדף בהכרח מחייבת שקיעה, קרקוע, התחייבות שבקונקרטיזציה, בבחירת מילה זו ולא אחרת, ב"כבילת" הרעיון והפקדת האמון בידי הקורא שיתחקה אחר העקבות נאמנה. כלומר, הקריאה והכתיבה הן ביותר מכמה מובנים פעולות הופכיות, ולפיכך יש חשיבות מועטה לשאלה לאן פונה החץ: מהשקיעה אל המעוף, מהפנים אל החוץ, מהסופר אל הקורא, או להיפך. בין כה וכה, הידיעה נולדת במפגש ביניהם. כפי שכותב סארטר:

"אין זו אפוא, אמת, שאדם כותב לעצמו. מקרה כזה הוא הגרוע בכישלונות. [...] מאמצם המשותף של הסופר והקורא הוא שיליד אותו חפץ ממש ודמיוני כאחד, כלומר: יצירת-רוח. אין האמנות קיימת אלא למען הזולת ועל ידי הזולת". (סארטר, **מדוע לכתוב?**, 31).

לא זו בלבד שנקודת המפגש של יצירת-הרוח הזו היא גם ערש לידתה של הידיעה, אלא שבכל הנוגע לידיעה שהעסיקה אותי במסה זו – לא ייתכן אחרת. במהלך החיבור ביקשתי להתוות בזירות קווים לדמותה של המילה כסוכנת המקשרת לא רק בין קריאה, כתיבה וסוגים מסוימים (ומהותיים) של ידיעה, אלא גם כמעין חפץ מעבר בין הגבול החוצץ בין הפנים לחוץ, כלומר בין העצמי ומה שמתחולל בתוך נפשו של הכותב/הקורא ובין המתרחש "בעולם". יש לומר שאין הרבה סוכנים כאלה בנמצא. רבים כבר עמדו בעבר על כך שמבין האמנויות השונות, הספרות נשענת על חומר הגלם הזמין, הנוח והזול ביותר שניתן לאדם, הוא המילה. סופו של דבר, הכל עשוי מילים: רשימות מכולת, גרפיטי, מדריכי הפעלה, מתכונים, ידיעות חדשותיות, אבל גם ספרות, שירה, קולנוע, תיאטרון. המילים ניתנות לכל, נגישות, מזוהמות כמעט, כמצרך שמועבר מיד ליד ונפלט אל השפתיים לעתים כה תכופות בלי מחשבה. זהו חומר הסופח ומכיל הכל ובכל זאת מונח שוב ושוב בידי קוראים, כותבים ויודעים בפיותיהם של הבריות, מוקא ונלעס ונולד מחדש. משום כך לעולם לא ייתמו המילים, מגדל בבל לעולם לא יקרוס, משום שהן לא נערמות זו על גבי זו. הן תופסות זו מקומה של זו. כשאנו קוראים, מתחוללת מהפכה. כשאנו כותבים, מהפכה. כשאנו יודעים, מהפכה.

³ סמי ברדוגו, "הספרות היא שקיעה ומעוף", הו! כתב עת לספרות 20 (2020): 92-94.

Las Palabras / Octavio Paz

Dales la vuelta,
 cógelas del rabo (chillen, putas),
 azótalas,
 dales azúcar en la boca a las rejegas,
 inflalas, globos, pínchalas,
 sórbeles sangre y tuétanos,
 sécalas,
 cápalas,
 písalas, gallo galante,
 tuérceles el gaznate, cocinero,
 desplúmalas,
 destrípalas, toro,
 buey, arrástralas,
 hazlas, poeta,
 haz que se traguen todas sus palabras.

המילים

גלגל אותן,
 משך בזנבן (צווחו, זונות),
 הצלף בהן,
 שים להן סכר בפיהן, למגולות,
 נפח אותן, בלונים, דקר אותן,
 מצץ את דמן ואת לשדן,
 יבש אותן,
 סרס אותן,
 דרך עליהן, תרנגול טרזן,
 עקם להן את הגרגרת, טבח,
 תלש את נוצותיהן,
 עקר את מעיהן, שור,
 פר, גרר אותן,
 עשה אותן, משורר,
 עשה שתבלענה את כל מלותיהן.

נספחים